

УДК: 811.512.154

DOI: 10.35254/bhu/2023.63.34

Садыралиева Г. Э.,
Артыкова Ж. А.
К. Карасаев атындагы БМУ

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЭВФЕМИЗМДИК МЕТАФОРАЛАРДЫН СТИЛДИК ӨЗГӨЧӨЛӨКТӨРҮ

Кыскача мазмуну

Бул макалада кыргыз тилиндеги эвфемизм жана метафора кубулуштарынын стилдик өзгөчөлүктөрү изилденет. Кыргыз тилиндеги эвфемиздик метафоралардын кептеги орду жана тилдик өзгөчөлүгүн анализге алуу үчүн массалык-маалымат каражаттарынын тексти алынды. Массалык-маалымат каражаттарында саясий керүүшүлөрдү, коомдук турмушту чагылдырууда орунсуз, орой лексиканы алмаштырууда жана окурманга таасирдүү берүүдө эвфемиздик метафоралар кеңири колдонулат. Эвфемиздик метафоралар ММК тексттеринде экспрессивдик жана баалоочулук функцияны аткарып, кошумча прагматикалык маанини жаратып, автор менен окурмандын ортосунда диалогду тузуп, гезиттик-публицистикалык коммуникациянын өзгөчө формасын пайда кылат. Ошону менен бирге эвфемиздик метафоралардын окказионализмдик жана индивидуалдык мүнөздөрү белгиленет.

Түйүндүү сөздөр: метафора, эвфемизм, эвфемисттик метафора, түйүндүк, образ, кеп, массалык-маалымат каражаттары, стиль, медиатекст, кыргыз тили.

*Садыралиева Г. Э., Артыкова**Ж. А.**БГУ им. К. Карасаева*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭВФЕМИСТИЧЕСКИХ МЕТАФОР В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются стилистические особенности явлений эвфемизма и метафоры в кыргызском языке. Для анализа места эвфемистических метафор в кыргызском языке и их лингвистических особенностей были взяты тексты СМИ. Эвфемистические метафоры широко используются в СМИ для замены неуместной и грубой лексики при освещении политических событий и общественной жизни, а также для создания впечатления у читателя. Эвфемистические метафоры выполняют экспрессивную и оценочную функцию в медиатекстах, создают дополнительный прагматический смысл, создают диалог между автором и читателем и особую форму коммуникации. Автор анализирует окказиональность и индивидуальность эвфемистических метафор.

Ключевые слова: метафора, эвфемизм, эвфемистическая метафора, понятие, образ, речь, средства массовой информации, стиль, медиатекст, кыргызский язык.

*Sadyralieva G.E., Artykova J.A.**BSU named after K.Karasaev*

STYLISTIC FEATURES OF EUPHEMISTIC METAPHORS IN THE KYRGYZ LANGUAGE

Abstract

This article examines the stylistic features of the phenomena of euphemism and metaphor in the Kyrgyz language. In order to analyse the place of euphemistic metaphors in the Kyrgyz language and their linguistic features, media texts were selected. Euphemistic metaphors are widely used in the media to replace inappropriate and coarse language in political and social coverage, and to create an impression in the reader. Euphemistic metaphors perform an expressive and evaluative function in media texts, create additional pragmatic meaning, create a dialogue between the author and the reader and a special form of communication. The author analyzes the occasionalism and individuality of euphemistic metaphors, media text.

Keywords: metaphor, euphemism, euphemistic metaphor, concept, image, speech, media, style, kyrgyz language, media text.

Адамдар пикир алышууда бир тҮШҮ-НҮККе тиешелүү болгон керҮНҮштҮ, кыймыл-аракетти башка тҮШҮНҮКке карата колдонуу аркылуу кептин керкемдҮГҮн арттырып, жагдайды ачык, так, жеткиликтүү берүүгө аракет кылат. Ошону менен бирге кээ бир жагдайларда одоно, кепке ылайыксыз сездердҮ берүүдө кыйытып айтуу, башка бир нерсеге салыштыруу аркылуу пайда болгон тилдик каражаттар колдонулат. Мындай кызматты кепте метафора жана эвфемиздер сыяктуу тилдик каражаттар аткарат.

Метафоризация - нерсе жана кубулуштардын ортосундагы белги, касиеттердин ар кандай ички жана тышкы окшоштуктардын негизинде пайда болгон психологиялык татаал процесс [1, 62]. Ал эми эвфемизм — тилде реалдуу колдонулуп жүргөн сездердҮ стилдик максатта жумшартып башка сездер менен туюндуруу ыкмасы [2, 77].

Тил илиминде метафора теориясын терең изилдееге алган окумуштуулар Ж. Лакофф менен М.Жонсондун кез карашы боюнча, пикир алышууда метафора маанилүү когнитивдик функцияны, башкача айтканда, жаңы билим алуу функциясын аткарат [4]. Ошону менен бирге метафора текстке керкемдүк гана берип турбастан, когнитивдик функцияны аткаруу менен ассоциациялык ой-жүгүртүүгө таасир этет.

А.Сапарбаев метафораны стилдик жактан индивидуалдык метафора, жалпы элдик метафора жана тилдик метафора деген үч түргө бөлүп карайт [1].

Индивидуалдык метафоралар - тилде жаңы пайда болгон, чыгармачылык менен кабылдоону талап кылган сездер.

Жалпы элдик метафоралар - тилде мурдатан бери эле керкем сез каражаты катары колдонулуп келген, жалпыга маалым болгон сездер. [3].

Акын-жазуучулар жалпы элдик метафораларды стилдик максатта башка контекстте жана башка максатта колдонушат. Мындай учурда индивидуалдык метафорага айланат.

Ал эми кээде индивидуалдуу метафоралар кепте кеңири колдонулуп жалпы элдик метафорага айланышы мүмкүн.

Тилдик метафоралар - керкем ой-жүгүртүүнү талап кылбаган, нерселердин ортосундагы окшоштуктардын негизинде сездердҮ биринин ордуна экинчисин колдонуудан пайда болот.

Ал эми эвфемизм — тилде реалдуу колдонулуп жүргөн сездердҮ стилдик максатта жумшартып башка сездер менен туюндуруу ыкмасы [2, 77].

Эвфемизмдердин тилдеги негизги функциясы кепте орой, айтууга ыңгайсыз болгон сездердҮн ордуна колдонулат жана ойду элестүү, таамай жеткирүүдө ебелге түзгөн керкем каражат болуп саналат.

Эвфемизмдердин жаралышы тууралуу Бүгүнкү күндө ар түрдүү кез караштар айтылып жүрөт. Бирок бардык учурларда эвфемизмдер экинчи даражадагы номинация катары белгиленип, сез жасоо жолдорунун белгилүү бир жыйындысы менен сыпатталат.

Окумуштуу Б. Усубалиев кыргыз тилиндеги табу менен эвфемизмдин жаралышы элдин тарыхы, салт-санаасы менен тыгыз байланыштуу экендигин, айрым эвфемизм сездердҮн чыгышы табуга такалаарын жана алардын езгүн тотемизм менен анимизм түзгөн белгилейт. [5].

Белгилей кетсек, эвфемизмдер кепте жалаң эле одоно, уят сездердҮ жымсалдап берип, кеп маданиятын сактаган гана каражат эмес, ошону менен бирге ойду элестүү, таасирдүү берүүчү керкем каражат болуп саналат. Мына ушул элестүү жана таасирдүүлүк жагынан алганда метафоранын функциясына жакындайт. Ушул жакындыгынан улам тилде *эвфемисттик метафора* деген түшүнүк пайда болгон. [6].

Метафоралык сездердҮн эвфемизмдик функциясы А. М. Кацев, Л. П. Крысин, В. П. Москвин сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде белгиленип, талдоого алынган. Чындыгында, метафора өзүнүн семантикалык жана ассоциациялык мазмуну боюнча эвфемизм сездердҮн пайда бо-

лушунун негизги ыкмасы болуп саналат.

Бирок бардык эле метафоралык тушунуңкер эвфемизмдик функцияны аткара бербейт, тактап айтканда, етме мааниси, денотативдик байланышы, контексттик мааниси жана башка белгилери боюнча тилдик метафорага карама-каршы келбе-ген метафора сездер гана эвфемизм боло алат.

Кыргыз тилинде эвфемизмдик метафоралар атайын изилдееге алына элек, тактап айтканда, метафора жана эвфемизм-дер бири-биринен айырмаланган тилдик каражаттар катары каралып келет. Бул ма-калада эвфемизмдик метафоралар биринчи жолу массалык-маалымат каражаттарын-да жарыяланган тексттердин мисалында талдоого алынып жатат.

Массалык маалымат каражаттарында метафоралар когнитивдик, таасир этуу-НУ, моделдештирүү, эмоциялык баа бе-РҮҮ функцияларын аткарат. Ошону менен бирге ЖМКда кээ бир жагдайларды, адамдарды туз атабастан, белгилуу бир шарттардан улам эвфемисттик метафора колдонулат. Эвфемисттик метафоралар кепчулук учурларда коомдогу аярлуу топ-торду, жашы улгайып калган адамдарды баяндоодо жана ар кандай саясий мунез-дегу жагдайларды сыпатоодо колдонулат.

Жогоруда белгиленгендей, массалык маалымат каражаттарында эвфемизмдер коомдук аң-сезимге кучтуу таасир этуучу тилдик каражат болуп саналат. Эвфемизм сездер чыныгы жагдайды жымсалдап, терс керуунушту нейтралдаштырып, ага езунче маани берип турат. Мисалы: *Саясий элитанын МҮНеперҮ, бетипуҮ аксакалдардын баары коцулга кирип кетишкен* [7]. Бул мисалдагы *коцулга кирип кетишкен* деген сез тизмектери *унчукпай калышты* деген ойду туюндуруп турат.

ММК тексттеринде эвфемизмдик метафоралар, кепчулук учурда, тырмакчага алынып берилет. Тырмакча белгиси текст ичинде кандайдыр бир тушунукту обочолонтуп, баса белгилеет максатында жана ошону менен бирге сездун етме мааниде

эменин керсетуу учун колдонулат. Мисалы: *Ал кимдин таасирдүү буйругу КУ4туҮ айтылса, анан «жашылбайлар» жыт-танса ийиле береби?* [7]. Бул мисалдагы тырмакчага алынган *жашылбайлар* деген сез доллар тушунугун туюндуруп, текст-те обочолонуп турат.

Кээ бир эвфемизмдик метафоралар текстте металеписис функциясында да кол-донулат. Металеписис - кепте тиешелуу жагдайга карата башка бир жагдайдагы коштоо, улантуу же себеп-натыйжалык мамилелердин аталышы атайын керкем-дук жана таасирдуулук жаратуу максатында, эвфемизмдин бир туру катары кол-донулган кубулуш [8, 12].

Металеписис семантикалык (денотативдик) жактан туруктуу болбойт, ошондуктан эвфемизмдин бул туру кепте езунун окказионалдык жана ирониялык мунезу менен айырмаланып турат. Мисалы: *Алардын кирешелерине чектөө киргизмейинче, багбандын сыртынан кан ичилип, тери-си жукара берет. Мезгил агымына жараша баары ачыкталып чекесинен «сына» баштады* [7].

Эвфемизмдик метафоралар айтымдын маани-мацызын жымсалдап, кемуске турунда гана чагылдырбастан, гезиттик-публицистикалык кепке езгече образдуулукту да берип турат. Мында негизги ой кыйытма турде айтылып, окурманга кептин мазмунун ез алдынча тушунууге туртку берет. Мисалы: *«МҮмкҮн иттин влугу ушул жерге катылгандыр» деген ойдон алыспыз. «Кусканы» кабарланган эле, дагы кимдердин чвнтвгҮн толтурганы белгисиз («Азия ньюс»).*

Эвфемизмдик метафораларга сездун маанисин атайын бурмалап, кыйытып беруу мунездуу. Окурмандар мындай метафоралар катышкан айтымды ар кандай интерпретация кылышы мумкун. Мисалы: *Сын пикирлер арбын айтылып, коомчулукка жем таишалды. Ошого карата куч ор-гандарына да тиш салып маалыматтык айдыцда кармашууда.* («Азия ньюс»).

Кеп тутумунда эвфемизмдик метафо-

ралар ОЗҮНҮН ассоциациялык жана семантикалык тҮЗҮЛҮШҮ менен номинациянын терс маанисин жымсалдап берет: *Айтор, эски тулкулвргов алданып калбасаңар экен. Андай эмес токулган кылмыш иш- тери болсо акталышы керек.*

Жыйынтыктап айтканда, метафора элдин, улуттун жашоо образын, Үрп-ада- тын, дҮЙне таанымын кеңири чагылдыра алат. Эвфемизм метафора сыяктуу эле элдин жашоо-турмушу, каада-салты, дҮЙне таанымы, ошону менен бирге адамдын жҮ- РҮм-турумуна, СҮЙлөө адебине, кеп мада-

ниятына байланышкан керҮНҮш жана тилдик каражат. Кепте эвфемизмдер метафоралык ыкма менен уюшулуп ойду элестүү, керкем жеткирүү кызматын аткарат. [9].

Ал эми эвфемизмдик метафоралар ММК тексттеринде экспрессивдик жана баалоочулук функцияны аткарып, кошум- ча прагматикалык маанини жаратып, автор менен окурмандын ортосунда диа- логду тҮЗҮп, гезиттик-публицистикалык коммуникациянын езгече формасын пай- да кылат.

Адабияттар

1. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. Жогорку окуу жайларынын филол.фак.студенттери ҮЧҮн окуу китеби. / А.Сапарбаев. - Б., 1997. - 328 б.
2. Лакофф Дж. М. Метафоры, которыми мы живем. / Дж. М.Лакофф. - М.: Издательство: ЛКИ, 2008. - 256 с.
3. Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка. / Г.Н.Скляревская. - СПб: Наука, 1993. - 150 с.
4. Усубалиев Б. Эвфемизм женҮнде сез. // Мугалимдер газетасы. - 1977. - 34-42 б.
5. Шейгал Е.И. Эвфемизм и ирония в политическом тексте / Е.И. Шейгал // Филология Philologia. - Краснодар: Изд-во Кубанск. ун-та, 1997. - № 11. - С. 47-49.
6. Сеничкина Е.П. Эвфемизмы русского языка: спецкурс: учеб. пособие / Е.П. Сеничкина. - М.: Высшая школа, 2006. - 151 с.
7. URL: [www:https://arlaruba.kg](https://arlaruba.kg) - [Электронный ресурс]. (дата обращения: 16.06.2023).
8. Садыралиева Г.Э., Акыналиева А. Кыргыз поэзиясындагы антропоморфтук метафора (Э. Ибраевдин поэзиясынын негизинде) / Садыралиева Г.Э., Акыналиева А. // БГУнун Жарчысы, 2018. - №2(44). - С. 31-21.